

Demográfiai polarizáció, térbeli és társadalmi marginalizáció két zsugorodó közép- városban¹

Virág Tünde

virag.tunde@krtk.mta.hu

Beérkezés: 2020. 06. 05.

Átdolgozott változat beérkezése: 2020. 09. 18.

Elfogadás: 2020.10. 16.

Összefoglaló: A tanulmány két zsugorodó középvárosban készült kutatás alapján elemzi az évtizedek óta csökkenő lakónépességű városokon belüli demográfiai ambivalenciák térbeli és társadalmi következményeit, a helyi önkormányzatok különböző formális és informális, intézményi és mindennapi gyakorlatait, amelyek keresztlül igyekeznek kontroll alatt tartani a terek közötti mozgásokat, a terek és az intézmények használatát. A számlálókörzeti adatok elemzése rámutatott az évtizedes lakónépesség-csökkenés okozta demográfiai ambivalenciákra, a fiatalos, többségében növekvő lakónépességű és az előregedő városrészek eltérő helyzetére, a városok demográfiai polarizációjára. A két városban a szociális gondoskodás tradíciójának és beágyazottságának, a társadalmi kapcsolatok alakulásának helyi különbözőségei nemcsak a városon belüli szegregációs minták alakulását befolyásolják, hanem egyben meghatározzák a helyi önkormányzat eszközeit és lehetőségeit is a marginális társadalmi csoportok térbeli és társadalmi helyzetének, városon belül mozgásának befolyásolására és kontrolljára. Azokban a csökkenő lakónépességű városrészekben, ahol sem az önkormányzatok, sem az ott élő családok nem tudják kontrollálni a térbeli és társadalmi folyamatokat, olyan átmeneti terek alakulnak ki, amelyeknek településen belüli pozíciója bizonytalan státuszú, viszonylagos stabilitásukat a be- és kiköltözések dinamikája határozza meg.

Kulcsszavak: zsugorodó város, térbeli és társadalmi marginalizáció, demográfiai polarizáció, kontroll, átmeneti tér

1. Bevezető

Az elmúlt évtizedekben az európai városok jelentős részét, és ezen belül is elsősorban a posztiszocialista városokat, a zsugorodás jellemzi, amely elsősorban az utóbbi évtizedek sokszerű gazdasági átalakulásának, a globális pénzügyi válság negatív hatásának és az EU-n belüli kelet-nyugat irányú migrációnak köszönhető (Haase et al. 2016; Mykhnenko–Turok 2008; Wolff–Wiechmann 2018). Magyarországon az elmúlt

¹ A kutatást a „Helyi közpolitikák és a marginalitás (újra)termelődése hanyatló városokban” (119465) című, NKFIH-kutatás keretében végeztük. A kutatáshoz kapcsolódó terepmunkákban részt vett: Jelinek Csaba, Jónás Marianna, Kovai Cecília, Németh Krisztina, Pulay Gergely, Váradi Monika Mária, Vigvári András, Virág Tünde és Zolnay János. Kutatásvezető: Virág Tünde.

évtizedekben a városok háromnegyedének csökkent a lakónépessége, ezek jellemzően az ország periferikus területein elhelyezkedő kis- és középvárosok (Koós 2020).

A tanulmány kiindulópontja, hogy a csökkenő lakónépességű városokon belül a városi növekedés és zsugorodás párhuzamos és dinamikus folyamat, a különböző városrészek eltérő fejlődési pályán mozognak (Grossman–Haase 2015). A városi zsugorodás egyik legfontosabb indikátora a szelektív elvándorlás és/vagy az alacsony termékenység okozta hosszú távú népességcsökkenés, amelynek következtében a különböző társadalmi csoportok aránya, térbeli elhelyezkedése, egymáshoz való viszonya átrendeződik a városon belül. A szelektív elvándorlás, vagyis a képzettebb fiatalok elköltözése nemcsak a városok társadalm szerkezetét módosítja, hanem felerősíti a városon belüli térbeli és társadalmi marginalizációt is (Rumpel–Slach 2014). Elemzésemben a népszámlálások számlálókörzeti adatai alapján két, egymással összefüggő társadalmi folyamatot azonosítottam a kutatásba kiválasztott városokban. Egyrészt az évtizedek óta csökkenő lakónépességű városokban egyaránt találunk fiatalos, többségében növekvő lakónépességű és előregedő, kiürülő városrészeket, azaz a városok demográfia ilag polarizáltak és fragmentáltak. Másrészt – a szelektív migráció következményeként – a fiatalos korszerkezet minden társadalmilag szegregált városrészre jellemző (Virág 2010), vannak azonban olyan terek, ahová jellemzően fiatalok költöznek, amelyek ugyanakkor társadalmilag nem szegregáltak. A tanulmány célja az évtizedek óta csökkenő lakónépességű városokon belüli, ambivalens demográfiai folyamatok térbeli és társadalmi következményeinek elemzése, a fiatalos korszerkezetű és/vagy társadalmilag szegregált városrészek jellemzése. Tanulmányomban egyrészt statisztikai adatok alapján mutatom be a különböző demográfiai és társadalmi vonásokkal jellemezhető, eltérő fejlődési pályákat bejáró szegregált és/vagy fiatalos városrészeket. Másrészt elemzem a helyi önkormányzat formális és informális, intézményi és mindennapi gyakorlatait, fejlesztés- és társadalompolitikai, valamint intézményfenntartási eszközeit, amelyek keresztül igyekszik kontroll alatt tartani a településen belüli mozgásokat, kezelni a demográfiai ambivalenciák térbeli és társadalmi következményeit.

A terek használatának és a terek közötti mozgások ellenőrzésének egyik célja a helyi társadalmi viszonyok és osztálypozíciók fenntartása, azaz a helyi elit és középosztály által lakott terek és használt intézmények szimbolikus és térbeli elválasztása a marginalizált társadalmi csoportok lakóhelyeitől. Ennek elsődleges eszköze a marginalizált társadalmi csoportok és a terek feletti kontroll kialakítása és fenntartása (Wacquant 2007). A marginalizált társadalmi pozíció a társadalmi, gazdasági, politikai struktúrákban elfoglalt peremhelyzetként, kiszorítottságként és az ebből fakadó hátrányként értelmezhető. A marginalizálódás folyamatának forrása a bizonytalan és sérülékeny munkaerőpiaci pozíció, továbbá a hatalomnélküliség, a részvétel lehetőségének hiánya, amelyet erősít az állam csökkenő szerepe az egyenlőtlenségek mérséklésében (Nagy et al. 2015). Magyarországon a szegénység és a marginalizáció romákat és nem romákat eltérő mértékben ugyan, de egyaránt érint, ugyanakkor fontos különbség, hogy

a nem roma szegények a helyi narratívákban és a mindennapi gyakorlatokban jellemzően a lokális társadalom részeiként jelennek meg, akikkel szolidáris a helyi társadalom, lakóhelyeik is jellemzően a település részét képezik (Virág 2015). Ezzel ellentétben a romáknak a legtöbb esetben meg kell küzdeniük a helyi (és nemzeti) társadalmi tagságért, az elismerésért, az általuk lakott városrészek, utcák jellemzően stigmatizáltak, azaz a társadalmi marginalizáció gyakran etnicizálódik is, és szorosan kapcsolódik a helyek stigmatizációjához (Váradi–Virág 2015; Wacquant 2007).

Wacquant a térbeli és társadalmi kirekesztést dinamikus folyamatként értelmezi, amelynek ideáltipikus végpontjai a társadalmilag heterogén, elmosódó határokkal jellemezhető etnikus szomszédságok és a gettó közötti kontinuumon a szegregált terek legkülönbözőbb, időben is változó formáit jelenítik meg (Wacquant 2012). A szegregált terek etnikai és társadalmi heterogenitását, városon belüli pozícióját befolyásolja az elérhető intézmények és szolgáltatások köre, illetve a területre irányuló fejlesztési és társadalmpolitikai beavatkozások (Scott–Small 2013; Small 2008; Wacquant 2007). Az EU által finanszírozott, a szegregált városrészek fejlesztésére irányuló helyi projektek jelentősége megkérdőjelezhetetlen a zsugorodó magyarországi városok átalakuló tereinek formálásában, és alapvető változásokat eredményezhet a városi tér alakulásában/termelésében (Jelinek 2020b). Egy európai összehasonlító kutatás eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy a városrehabilitációs stratégiák, amelyek eredeti célja a szegregáció enyhítése, a helyi szolidaritás és társadalmi csoportok integrációja, gyakran ezzel ellentétes folyamatokat indítottak el, és megváltoztatták a sérülékeny társadalmi csoportok társadalmi és térbeli helyzetét, valamint a különböző városrészek társadalmi összetételét (Bolt et al. 2010; Rumpel–Slach 2014). Ugyanakkor más kutatások arra is rávilágítottak, hogy a pontoszerűen egy-egy városrészre vagy akár csak egy utcára korlátozódó beavatkozások nem alkalmasak arra, hogy strukturális problémákat kezeljenek, ezzel szemben a társadalmi problémákat jellemzően csak a város egy másik részére helyezik át, így azok a település más tereiben termelődnek újra (Virág–Jelinek 2019).

Magyarországon, a legtöbb kelet-európai országhoz hasonlóan, az etnicitás gyakran kapcsolódik össze az osztálypozícióval (Kovai 2017) és a területi stigmatizációval, azaz a legszegényebb romák térbeli kirekesztése, a cigánytelepek stigmatizációja a marginalizáció egyik legfontosabb mozgatórugója (Picker 2016; Wacquant 2016). Elemzésemben a roma vagy cigány fogalmát a többségi társadalom által létrehozott és működtetett kategóriaként értelmezem (Neményi–Vajda 2014), amely elsősorban rétegkülönbségeken, érdekviszonyokon és az erőforrásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségein alapul, valamint az adott lokalitásban, különböző társadalmi csoportok közötti interakciók során jön létre, amikor az erőforrásokkal, hatalommal rendelkezők a kívülállóság és idegenség fenntartásával (Kovai 2017) biztosítják a többségi társadalom számára a biztonságosnak vélt távolságot, vagyis az elkülönülés formáját és mértékét. Az etnikai kategorizáció alapján alkotott társadalmi csoportok közötti szimbolikus, társadalmi határok át- és kialakítása tehát alapvetően az erőforrások

megszerzéséért, a pozíciók legitimitásáért, a magasabb társadalmi státuszért, illetve ezek intézményesítéséért folyó versengés eredménye. A határok kialakítása és működtetése a szűkös erőforrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés társadalmi különbségeiben jelenik meg (Lamont–Molnár 2002; Wimmer 2008). A lokális társadalmak etnikai és társadalmi szerkezetének átalakulása, a romák gazdasági pozíciójának és térbeli elhelyezkedésének változása feszültségekkel, konfliktusokkal terhes folyamat, amely a roma családokat gyakran védekezésre, a többségi társadalom tagjait pedig a két csoportot elválasztó társadalmi és szimbolikus határok fenntartására, megerősítésére készíti (Feischmidt–Szombati 2013; Picker 2016). A különböző etnikai és társadalmi csoportok közötti térbeli és szimbolikus határokat ugyanakkor meghatározza az adott lokalitás társadalomtörténete, a különböző etnikai csoportok közötti együttműködés, kapcsolat vagy annak hiánya (Váradi–Virág 2015).

1.1 Módszertan és a kutatás helyszínei

A tanulmány kiindulópontja az évtizedek óta csökkenő lakónépességű városokon belüli demográfiai ambivalenciák térbeli és társadalmi következményeinek elemzése, a fiatalos korszerkezetű és/vagy társadalmilag szegregált városrészek jellemzése. Ezért a 2001-es és a 2011-es népszámlálás számlálókörzeti adatai alapján lehatároltuk az előregedő és a fiatalos korszerkezettel jellemezhető városrészeket, amelyeket összevetettünk a társadalmilag szegregált városrészekkel. Mind a fiatalos, mind pedig az előregedő korszerkezet városon belüli relatív pozíciót jelez, azt mutatja, hogy az adott időpontban a 0–14 éves korcsoport, illetve a 65 évnél idősebb népesség aránya meghaladja a városi átlagot (fiatalos, illetve előregedő városrész). A szegregált városrészek lehatárolásának feltétele az alacsony iskolai végzettség és az aktív korúak körében mért alacsony gazdasági aktivitás együttes jelenléte volt (Koós 2020).² A lehatárolások alapján nemcsak a különböző demográfiai és társadalmi szerkezetű városrészek leírására szorítokozom, hanem elsősorban annak elemzésére, hogy milyen gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok hatására alakultak át a város terei, és kik a legfontosabb szereplői a terek alakításának. Mindehhez az intézményekben készített interjúkat, terepi megfigyeléseket használtam fel, illetve a terepmunkánk során gyűjtött adatokra, dokumentumokra támaszkodtam (Jelinek–Virág 2020).

Mivel elemzésem alapvetően a marginalizált társadalmi helyzetű csoportok zsugorodó városokon belüli térbeli és társadalmi helyzetének változására fókuszál, ezért két olyan város³ elemzését választottam, ahol – elsősorban a társadalomtörténeti és településszerkezeti adottságok okán – a marginalizált társadalmi helyzetű roma és nem roma családok térbeli és társadalmi helyzete nagyon különböző, ugyanakkor mindkét városban megtalálhatóak a térbeli kirekesztés legfontosabb mintái (Váradi–Virág 2015).

² A városrészekre vonatkozó statisztikai adatokat Koós Bálint (KRTK RKI) készítette.

³ A publikációkban a városok neveit nem közöljük. Ennek okairól és a kutatás részletes módszertanáról lásd Jelinek–Virág 2020. A beazonosíthatóság miatt csak településrészekre vonatkozó adatokat közlünk a cikkben.

Az egyik vizsgált város egykori szocialista iparváros, ahová mindenki jellemzően a munkalehetőségek miatt költözött az ország különböző részeiből, a közös munkahely mint legfontosabb integrációs mechanizmus szűk teret hagyott a térbeli és társadalmi elkülönülésnek. A városon belüli szegregáció napjainkban sem jelentős (Koós 2020), a szegregált városrészek elszórta helyezkednek el a városon belül, ahol 2011-ben a város lakónépességének 7,2%-a élt (1. táblázat). Ezzel szemben a másik vizsgált település, egy középbirtokos mezőváros jelentős mértékű lakóhelyi szegregációval jellemezhető, 2011-ben a lakónépesség 28%-a élt szegregált körülmények között (2. táblázat), amelynek történeti gyökere a múlt század elejére nyúlik vissza, amikor az iparosodás hatására a városba költöző roma és nem roma szegények csak a városon kívül telepedhettek le. Jelenleg a lakónépesség 19,2%-a a város két szélén elhelyezkedő cigánytelepeken koncentrálódik, míg a szegregált külterületi részeken és egy kisebb szegregált városrészben él a lakónépesség további 8,8%-a, jellemzően nem romák, hasonló szegénységben. A szocializmus időszakában a nagyüzemi szántóföldi növénytermesztés volt jellemző a városban, így a képzetlen roma és nem roma férfiak a korlátozott helyi munkaerőpiac miatt jellemzően a fővárosba vagy más ipari központokba ingáztak, vagy szerencsés esetben költöztek.

A vándorlási egyenleg már a hetvenes években negatív volt mindkét városban. Különösen érdekes ez az adat a szocialista iparvárosban, ahol még a nyolcvanas években is jelentős ipari beruházások és fejlesztések történtek. A vándorlási egyenleg egyetlen évtizedben, 1990 és 2001 között volt pozitív a középbirtokos mezővárosban, ami a korábban elköltözők visszatörődésére utal. Az elvándorlást a természetes szaporodás pozitív egyenlege egy-két évtizedig még ellensúlyozni tudta, így mindkét városban a nyolcvanas évek végén volt a legmagasabb a lakónépesség száma, ami 2011-ig folyamatosan apadt, és a legutolsó (2018) adatok is további csökkenést mutatnak.

A két város lakónépességének folyamatos csökkenését megerősítik a mindennapi tapasztalatok, a város intézményeiben dolgozók érzékelése és becslése, ami elsősorban a 2012 után elinduló, hosszabb-rövidebb idejű külföldi és belföldi munkavállalási célú migrációnak köszönhető. A szocialista iparváros intézményeiben dolgozók becslése szerint a tényleges lakónépesség több ezer fővel alacsonyabb a hivatalosnál. Ahogy ezt egyik interjúalanyunk megfogalmazta: *„Olyanok leszünk, mint a falu.”* A mezővárosban a városi vezetők érzékelése – a statisztikai adatokkal ellentétben – jelentős csökkenésről számol be: *„Igazság szerint a hivatalos statisztika keveset mond. Azért mond keveset, mert mi, képviselők járjuk a választóközterünket, nekünk kell szóróanyagot bedobni, magyarul, ismerem annak a nyolc-tíz utcának, ha nem is név szerint mindenkit, de tudom, hogy melyik ház lakatlan, tudom, hogy melyikben lakik öreg, tudom, hogy hol lakik egyedülálló. Gyakorlatilag azt kell mondani, hogy én úgy érzékelem, hogy körülbelül négyezerrel kevesebben lakunk életvitelszerűen ebben a városban.”* (önkormányzati képviselő)

2. „Mi mint önkormányzat csak a terhet kaptuk abból, aminek köszönheti a város a létét.”

A szocialista iparváros fejlődését, a megvalósuló beruházásokat, a népesség növekedését évtizedeken keresztül a gyár és azt kiszolgáló üzemek fejlesztése és munkaerőigénye határozta meg. A kilencvenes években az üzemek bezárásával a városban jelentkező szociális feszültségeket és városüzemeltetési nehézségeket az önkormányzatnak kellett kezelnie (Jelinek 2020a).

A város szerkezetét alapvetően a hatvanas években kialakult városközpont sűrű beépítettsége, az ipari üzemek köré szerveződő kolóniák és a városhoz csatolt kistelepülések laza szövete határozza meg. A városközponton kívüli, eltérő státuszú lakónegyedek rendkívül mozaikossá teszik a városképet: kialakuló családi házas övezetek és átalakuló zártkertes részek és az egykori munkáskolóniák maradványai váltják egymást. Annak ellenére, hogy a város lakónépessége évtizedek óta csökken, az egyes városrészek demográfiai elemzése alapján napjainkban mozaikszerűen egymás mellett találhatunk nagyon fiatalos korszerkezetű és előregedő városrészeket. Azokat a városrészeket, ahol a fiatalok aránya az idősökénél jelentősen magasabb, két alapvető típusba sorolhatjuk. Az 1–4., fiatalos szerkezetű városrészek egyúttal megegyeznek a gazdasági és társadalmi mutatóik alapján szegregáltak tekinthető városrészekkel, azaz ebben a négy városrészben koncentrálódnak a marginalizált társadalmi helyzetű családok, jellemzően romák, akik a szocialista nagyipar összeomlása után képzetlenségük miatt csak részlegesen tudtak kapcsolódni a munkaerőpiachoz, megélhetésük sérülékeny, jellemzően erősen függ az önkormányzati támogatásoktól. Az elmúlt évtizedekben a városon belül növekedett a szegregált körülmények között élő családok száma és aránya, ugyanakkor a lakónépesség növekedése nem minden társadalmilag szegregált területre jellemző. (1. táblázat)

Az 5–6. városrészben a fiatalos korszerkezet ellenére nem a legszegényebbek, hanem elsősorban alsó középosztálybeli, középosztálybeli családok élnek. Míg az 5., alacsonyabb lélekszámú városrész családi házas, lakóparkos utcái alapvetően egy megerősödött középosztálybeli pozícióra utalnak⁴, addig a 6. városrész egy olyan, csökkenő népességű lakótelep, amely alapvetően a megingott társadalmi státuszú alsó középosztály lakóhelye.

4 Mivel a tanulmány alapvetően a városi zsugorodás és a marginalitás kérdését tárgyalja, a magasabb társadalmi státuszú családok lakóhelyeit nem elemezzük.

1. táblázat: A fiatalos és az előregedő korszerkezettel jellemezhető városrészek népességének alakulása 2001 és 2011 között

	Szlokok száma	Lakónépesség 2011	Népességválto- zás 2001/2011	Fiatalok aránya 2001	Fiatalok aránya 2011
1. Belső szegregált terület	3	679	16,7%	24,6%	20,5%
2. Eltűnőben levő munkáskolónia	1	320	-14,7%	25,3%	20,0%
3. Munkáskolónia	2	526	14,3%	17,6%	21,5%
4. Külső munkáskolóniák	2	229	5,0%	15,6%	23,1%
1-4. Szegregált terület összesen	8	1754	7,3%	21,6%	21,0%
5. Kertes közép	1	330	62,6%	15,8%	25,0%
6. Panel, alsó közép	4	1220	-19,5%	27,6%	12,5%
5-6. Alsó közép összesen	5	1550	-6,6%	25,8%	15,8%
Fiatalos városrész összesen	13	3304	0,3%	23,7%	18,6%
Előregedő városrész összesen	27	5206	-16,0%	11,1%	8,7%
Város összesen			-9,9%	15,9%	12,8%

A táblázat a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálás 2001 és 2011 adatállományai felhasználásával készült. A dokumentumban foglalt számítások és az azokból levont következtetések kizárólag Virág Tünde és Koós Bálint szellemi termékei.

A csökkenő lakónépességű városon belül a fiatalos korszerkezetű és a szegregált városrészek át-/kialakulása, a város térszerkezetének változása két fontos térbeli-társadalmi folyamathoz kapcsolódik. Egyrészt az időről időre életveszélyessé váló, egykori gyári kolóniák felszámolásával és a lakók városon belüli költöztetésével az önkormányzat folyamatosan alakítja a város tereit. Ennek elsődleges célja a marginalizált terek feletti kontroll biztosítása, a helyi elit és a középosztály, illetve a marginalizált csoportok közötti térbeli, társadalmi és szimbolikus határok fenntartása. A kilencvenes évek privatizációját követően más önkormányzatokhoz viszonyítva jelentős mennyiségű, mintegy 600 bérlakás⁵ maradt a város kezelésében, de ezek többségében alacsony komfortfokozatú lakások, jellemzően az egykori kolóniákon és a városon belül. Az egy tömbben elhelyezkedő lakások felújításához, új szociális bérlakások kialakításához az elmúlt években az önkormányzat sikeresen hívott le fejlesztési forrásokat⁶, és ezeken keresztül nemcsak a város térbeli szerke-

5 Magyarországon a lakások 2,6%-a van önkormányzati tulajdonban, ezek döntő többsége a fővárosban és a nagyobb városokban található. Városunkban a lakások, 5,2%-a van önkormányzati tulajdonban, az 568 lakás 98%-át szociális alapon adja bérbé az önkormányzat. Forrás: KSH.

6 2004–2016 között a város öt különböző településfelmérés, városrehabilitációs vagy ezekhez kapcsolódó szociális bérlakásépítési programot valósított meg, jellemzően uniós forrásokat felhasználva. E projektek keretében a város mintegy száz új bérlakáshoz jutott.

zetét formálta, hanem a szociális bérlakások elosztási mechanizmusain keresztül a rászoruló családok feletti kontrollját is ki tudta terjeszteni.

A város térbeli átrendeződésének másik fontos folyamata a hetvenes-nyolcvanas években a városi középosztálynak, a nagyüzemek szakmunkásainak és a közintézményekben dolgozó értelmiség számára épült lakótelepek kiürülése: az egykori alsó közép-, középosztálybeli családok hosszabb-rövidebb időre vagy akár végleg elköltöznek a városból, esetleg e lehetőség hiányában a városon belül keresnek maguknak megfizethetőbb és fenntarthatóbb lakhatást, így jellemzően a város környéki zártkertekbe költöznek ki (Vigvári–Gagyi 2018). Ugyanakkor a városon belül van olyan lakótelep (6. városrész), ahol a fiatalos korszerkezet ellenére csökken a lakónépesség.

2.1 „Első az életkörülményeknek a javítása. Utána egy folyamatos kontroll.”

A szocializmus időszakában a környező cigánytelepeken élők, a térségből ingázó, majd a városba költöző cigány és nem cigány családok az üzemi hierarchia különböző szintjein dolgoztak. Az üzem veszélyessége miatt egymásra voltak utalva, ha gyakran kényszerűen is, de igazodtak egymáshoz, a megbízhatóság, a fegyelmezett munka határozta meg a mindennapi kapcsolatokat, ami egy idő után – még ha időlegesen és a szituációhoz kötötten is – felülírta az etnikai származási háttér jelentőségét. A városon kívül elhelyezkedő cigánytelepet a hatvanas évektől fokozatosan felszámolták, az ott lakó családoknak a környező településeken, illetve a várost körülvevő kolóniákon biztosítottak lakhatást. A kolóniák a városközponttól és a város szolgáltatásaitól távol helyezkedtek el, így aki tehette, egy idő után innen a városba költözött, ennek eredményeként már csak a legszegényebbek maradtak ott. A szelektív migrációval párhuzamosan erősödött a kolóniák és az itt élők stigmatizációja, amely összekapcsolta a szegénységet, a cigánysághoz tartozást a leromló épített környezettel.

A legutolsó városon kívüli kolóniát, a hozzá tartozó üzemegységgel együtt, a kilencvenes évek végén számolták fel. Ekkor az önkormányzatnak a belső városrészben volt a legtöbb szociális bérlakása, és az alacsony ingatlanárak miatt tudott továbbiakat vásárolni, ezért a roma családok többségét ide, illetve más, még megmaradt kolóniatelepre költöztették. Így alakult ki az előregedő központi városrészbe ékelődő, fiatalos korszerkezetű szegregált terület (1. városrész). A beköltözéssel a kolóniához kötődő stigma áthelyeződött a városközpontba, az ott élő családokat a mai napig gyakran csak ezzel a közös névvel írják le, az elbeszélésekben a város, a városrész hanyatlását a roma családok beköltöztetéséhez kötik. *„Ez helyi politikai döntés volt, hogy behozták a peremkerületekből a városba őket, pedig ők nagyon jól elvoltak ott. Mentek gombászni, voltak állataik, megvoltak a közösségi együttélési normáik, szépen elvoltak ott. [...] Persze én is hallottam már az integrációról, de néha az a jó, ha természetes közegében marad az a népesség, aki ott meggyökerezett.”* (önkormányzati szakember)

2004-ben az első országos bérlakásépítési programban a lakónépesség csökkenése miatt a központi városrészben elhelyezkedő, bezárt általános iskolát építették át szociális bérlakássá, ami nemcsak tovább növelte a szegény, roma családok koncent-

rációját ezekben az utcákban, hanem a központi városrészben a város legnagyobb szegénynegyedét hozta létre, ahol napjainkban mintegy nyolcszázan élnek a kis-méretű, jellemzően félkomfortos, zsúfolt lakásokban. Részben ez, részben a fiatalok magas aránya magyarázza a városrész jelentős, 16,7%-os népességnövekedését 2001 és 2011 között. A városrész erősen stigmatizált, ami azonban az elbeszélésekben csak szituációhoz kötöten etnicizálódik, alapvetően a deviáns, kriminalizált életformához kapcsolódik. *„Ott már tényleg az marad, aki nem tud máshova elmenni.”* (szociális gondozó) Az egy-két utcában koncentrálódó lakások jelentős része önkormányzati tulajdonban van, de az önkormányzatnak nincsenek sem eszközei, sem forrásai arra, hogy ekkora volumenű problémát kezeljen. *„Az, hogy felszámoljuk a L. utcát, és újabb L. utca alakuljon ki valahol, az egy felelőtlen dolog lenne. A L. utcát kell, az utca elejéhez fölhozni a végét. Ennek kell, legyen a cél. Onnan jár a legtöbb ember a közmunkába. Csináltunk mi ott kísérleti programoktól kezdve mindent. Több generációnak föl kell nőnie, hogy ebben itt változás legyen, és minimalizáljuk az ilyen rétegeket. Nagyon nehéz és sziszifuszi meló, de ebben a kollegák, a családsegítő, a gyermekjólét, gyámügy, mi, mindenkinek iszonyú nagy dolgunk van. Aki pedig nem oda való, azt el kell paterolni.”* (önkormányzati vezető)

A 2., 3., 4. városrészek egykori kolóniák és munkástelepek, ahol a város periferiáján, a városközponttól jelentős távolságra laknak szegény roma és nem roma családok. Az önkormányzat stratégiája, hogy a város peremén elhelyezkedő kolóniák közül időről időre felszámolja a legrosszabb helyzetben levőt, a lakókat pedig „érdemesség” alapján költözteti szét a különböző státuszú városrészek önkormányzati lakásaiba. A 2. városrész magában foglalja a város két legrosszabb állapotban levő egykori munkástelepét, ahol a folyamatos bontásoknak köszönhetően 2011-ben már csak néhány tucat család lakott önkormányzati bérlakásban. *„Az volt a legrosszabb hely. 1951 óta én láttam ezeket a barakkokat. Építkezéshez csinálták meg, amikor építették a lakótelepet. Hat barakk, de már csak három volt meg.”* (szociális munkás) 2014–2015-ben az önkormányzat EU-s fejlesztési forrásból felszámolta ezt a barakktelepet, de az itt lakókat *„nem engedték be [...] a városba, merthogy olyanok, a város leszavazta”* (szociális munkás). Ezért az önkormányzat a telep egy távolabbi, jobb fizikai állapotban levő részén felújított hat lakást, és a legproblémásabb családokat ide költöztette, ez lett a város „büntetőtelepe”, amelyet a felújított lakások állagmegóvása, a tér ellenőrzése miatt a rendőrségre bekötött kamerákkal szereltek fel. Ez a megmaradt teleprész nagyon távol helyezkedik el a város központjától és intézményeitől, így láthatatlan a város lakóinak. A telepen élők számára a rendőrség és a szociális munkások⁷ rendszeres jelenléte az összes kapcsolat a város intézményeihez. A telep felszámolása során a többi családot vagy a város szegregált városrészeibe, vagy a különböző városrészekben újonnan vásárolt szociális bérlakásokba költöztették. *„Először az egyik részét mindenképpen a L. utcába [1. városrész], mert ott*

7 Terepmunkánkat még az EU-s fejlesztés fenntartási időszakában végeztük, amelynek kötelező eleme volt az utánkötető szociális munka.

voltak lakásaink. Ott történt egy vetésforgó, onnan is el akartak jönni, „tisztességesebb” emberek, nem akartak abban a környezetben élni, fölszabadultak lakások, és oda ment a nagy része. A többi része pedig a város különböző pontjaira lett elhelyezve, ahol lakást tudtunk anno venni.” (projektvezető) Az önkormányzat lakásvásárlási lehetőségeit korlátozta, hogy csak megfizethető és fenntartható (nem távfűtéses) lakásokat tudott megvenni, ami tulajdonképpen a városon belül egyetlen városrészre koncentrálna a lehetőségeket. Azaz a „telepfelszámolás” során az önkormányzat az erősen kontrollált költözésekkel egyrészt megerősítette és újratermelte a telepi létet, konzerválta a problémát, másrészt áthelyezte egy másik városrészbe (vö. Virág–Jelinek 2019).

Az ipari vállalatok jóléti gondoskodásának, ezen belül is a lakhatás biztosításának hagyománya a 19. századig vezethető vissza (Nagy 2012), és bizonyos szempontból ezt a hagyományt követték a szocialista iparvárosok is. A város jelentős része a szocializmus időszakában épült fel, a lakások az ide költöző munkásoknak épültek, akik ezt mintegy „szociális juttatásként” kapták. A gyári, majd tanácsi lakások elosztása érdemesség, azaz az üzemben betöltött pozíció alapján történt: az üzemi hierarchia legalján dolgozó szakképzetlen munkások jellemzően az alacsonyabb komfortfokozatú, a várostól távolabbi kolóniákon kaptak lakást, míg a szakmunkások kiérdemelték a modern, városi panellakásokat. E hagyományra építve az önkormányzat egyik legfontosabb eszköze a szegény családok támogatására és egyben fegyelmzésére a szociális bérlakások elosztási mechanizmusa. *„Helyi társadalompolitikai koncepció, hogy úgy értelmezzük a lakásrendeletet, hogy milyen elvárásaink vannak a rászorulókkal kapcsolatban. [...] Elég komoly kontrollt tudunk tartani felettük, tudjuk érzékelteni, hogy van vesztenivalójuk, ezzel valamiféle fegyelmzésesség kimutatható a városban. De fel is mutatunk neki lehetőségeket: aki már három éve bérl a lakást, és nincs hátraléka – kaphat jobb helyen lakást. Nemcsak szankció, hanem pozitív kép is. Sok minden eredményt el lehet a lakáson keresztül érni. Első az életkörülményeknek a javítása. Utána egy folyamatos kontroll.”* (a lakásosztály vezetője) A szociális bérlakások elosztásán keresztül az önkormányzat alapvetően az érdemesnek ítélt családokat támogatja, és az érdemességet a rendszeres ellenőrzésen folyamatosan bizonyítani kell. *„Szociális bérlakások elnyerése esetén 14 hónapig a családsegítő szolgálattal együtt kell működni a családnak, tehát van külön családgondozó, akinek bemutatják a befizetett számlákat, ellenőrzi a gazdálkodást, ez is egy ilyen védett lehetőség.”* A szociális bérlakások szerződését csak egy évre köti az önkormányzat, amelyet bármilyen szabálytalanság, a lakások nem „rendeltetésszerű” használata alapján fel lehet mondani. *„Ha nem működnek együtt, akkor repülnek. Nagyon határozottan meg van nekik mondva, hogy innen el kell menni. Érzékeltettük velük, hogy ha nem mennek át a másik lakásba, akkor milyen előnyöktől, lehetőségektől esnek el.”* (önkormányzati vezető) Az érdemes-érdemtelen családok közötti határvonal alapvetően a szociális szakemberek diszkrecionális döntésén múlik (Gilson 2015; Lipsky 1980). A döntésnél nem csak és kizárólagosan a rászorultságot vizsgálják, abban döntő a családok életvitele, az ehhez kapcsolódó tapasztalatok: mennyire együttműködők a szociális szakemberekkel, milyen rendszeresen járnak a gyerekek iskolába, óvodába, voltak-e rendőrségi

ügyeik, vannak-e tartozásaik. Ezen megközelítés illeszkedik a 2008 után kialakuló és a 2010 után felerősödő, a szegénységet önhibaként feltüntető és büntető workfare politikához (Szikra 2018, Vidra 2018). Hasonlóan erős kontrollfunkciója volt 2016-ig a közfoglalkoztatásnak (Kovai 2019), abban csak az arra „érdemesek” vehettek részt folyamatosan. Ugyanakkor a közfoglalkoztatásnál előnyben részesítették azokat, akik szociális bérlakásban éltek, a város ugyanis e jövedelmen keresztül biztosította a bérleti és közüzemi díjak megfizetését. Mindez a szociális szakemberek és városi ügyintézők narratívájában a különböző szociális, oktatási és foglalkoztatási területek összehangolt munkájaként jelenik meg, amelynek célja a családok minél komplexebb megsegítése. Hangsúlyozzák, hogy mindez egy kisváros intézményi keretei között képzelhető csak el, ahol a különböző intézményekben dolgozó szakemberek személyesen is ismerik egymást, akár napi szinten is folyamatosan egyeztetnek.

Miközben a város lakónépessége 2001 és 2011 között majd tíz százalékkal csökkent, a szegregált városrészekben élők száma annak ellenére növekedett 7,3%-kal, hogy a városban számos városrehabilitációs és telepfelszámolási program zajlott az elmúlt húsz évben, továbbá a 2011 utáni telepfelszámolások tapasztalatai is arra utalnak, hogy ez a tendencia folytatódik. A helyi hatalom elsősorban a jóléti rendszer részeként működő fejlesztési programokon, a szociális bérlakások ellenőrzési és elosztási mechanizmusain, valamint a legszegényebbek számára még napjainkban is az egyetlen biztos megélhetést nyújtó közfoglalkoztatási lehetőségek elosztásán keresztül működteti és tartja fent az érdekes és érdemtelen szegények, illetve a szegények és a város többi lakója közötti térbeli és társadalmi határokat.

2.2 A szellemváros

A nyolcvanas években még a lakosság növekedésében és az ipari munka vonzerejében bízva építették fel az ide érkező munkások számára a város utolsó lakótelepét (6. városrész), de befejezésére a gazdasági válság miatt már nem került sor. Jelenleg még demográfiailag fiatalos városrésznek számít, ami nem elsősorban a gyerekek magas számának, hanem az idősebb korosztály hiányának köszönhető, ugyanakkor a lakónépesség száma még az elöregedő városrészeknél is erőteljesebben csökkent 2001 és 2011 között (1. táblázat). A lakótelep befejezetlenségének érzetét erősíti térbeli elkülönülése is: az erdő szélén lévő, városon kívüli terület. Mivel ez volt az utolsó nagy lakásépítési beruházás a nyolcvanas években, ezért a szolgáltató infrastruktúra kiépítése nem történt meg teljes mértékben, a városrészben egyetlen óvodán és néhány kisbolton, dohánybolton kívül minden más szolgáltatást a városközpontban lehet csak elérni. A házak rosszul szigeteltek, a távfűtés nagyon drága. A városrész ambivalens helyzetét írja le egy lakóval készült interjú: *„Gyönyörű zöldövezetben van, friss a levegő, el lehet menni ott csatangolni, mellettünk az erdőbe, sőt ha kinézel az ablakon, még szarvasokat is láthatsz, meg őzikéket néha, rókát. Ott rohángálnak azon a nagy réten velünk szemben, szerintem szép hely. Csak hát ugye pont emiatt, a drága távfűtés miatt sokan elmenekülnek, aztán ott maradnak a lakások, meg a legolcsóbb szerintem a városban.”*

A befejezetlenség, a városon kívüliség és a magas fenntartási költségek miatt az egyébként is csökkenő lakónépességű városrészben nagyon gyorsan estek az ingatlanárak. Az olcsó lakások és az elérhető hitelek a kétezres években vonzóvá tették a városrészt a fiatal családok számára. Abban az időszakban többen költöztek ide, nemcsak a városból, hanem a környező falvakból is, felfelé mobil, a városban megkapaszkodni vágyó fiatalok (lásd erről Németh 2020) vagy éppen a megyeszékhelyről kiszorulók. Így vannak családok, akik a városrészbe költözést lefelé mobilitásként, egyfajta kényszerként élték meg, ahogy vannak olyanok is, akiknek ez a lakóhely jelentős előrelépés mobilitási pályájukon. Ezzel a lakótelep egy olyan, a városon belül elkülönülő *átmeneti tér*, amely társadalmilag homogén, jellemzően az alsó középosztály lakóhelye, ugyanakkor a városi közeg lehetőséget ad a „rejtőzködésre”, arra, hogy mindenki maga döntse el, mennyiben vállalja fel például az etnikai hovatartozását. Az átmeneti tér lakói folyamatosan változnak, legtöbbször számára ez csak ideiglenes vagy annak gondolt lakóhely mobilitási pályájuk egy pontján. A városrész társadalmi stabilitása jelentős mértékben függ a be- és kiköltözők társadalmi és etnikai összetételétől, amelyet alapvetően az ingatlanárak határoznak meg. Néhány szociális szakember a szociális problémák sűrűsödésének tereként beszélt a lakótelepről. Mivel a lakások itt döntően magántulajdonban vannak, az önkormányzatnak nincsenek eszközei arra, hogy befolyásolja a városrész migrációs folyamatait. A lakótelep társadalmi stabilitásának megbillenésére utal, hogy az önkormányzat – érzékelve a sűrűsödő problémákat – erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a városrész hivatalosan is bekerüljön az új (2015-ben keletkezett) városfejlesztési stratégiában lehatárolt szegregált területek közé, amely alapján jelentősebb fejlesztési pénzekkel lehetett volna javítani a lakótelep infrastrukturális ellátottságán.

Az interjúkban mindenki csak a saját és a szomszédos lépcsőházi tudott történeteket, de az alapján úgy tűnik, hogy a 2008 utáni devizahitel-válság a lakótelepen nagyon sok családot érintett. *„Szerintem rengeteg lakás ment így csődbe, akik hitelre vagy ilyen svájci frankos hitelre vették a lakásaikat, ugye, ott azok utána nem tudták fizetni a hitelt is meg az ötvenezres fűtésszámlákat, mert brutális.”* A hitelválságból alapvetően két menekülési útvonal kínálkozott. Elsősorban azok a fiatalok, akik még nem alapítottak családot, 2012 után egyre nagyobb számban külföldön vállaltak munkát, vagy elköltöztek az ország gazdaságilag fejlődő részébe. Azok, akik ezt nem tudták megtenni, a város környéki kertekbe költöztek ki. A várost körülölelő, több helyen a városszövetbe is beékelődő, egykori zártkertek világa társadalmilag nagyon heterogén: egymáshoz közel eső területeken laknak viskókban meghúzódó szegények és átalakított-kibővített hétvégi házakban alsó középosztálybeli családok. Jellemzően a városhoz közelebb eső vagy a városszövetbe beékelődő területek magasabb státuszúak, és bár az infrastrukturális ellátottság sehol nem teljes ezeken a területeken, a távfűtéses házak fenntarthatatlan költségei miatt egyre inkább menekülési utat jelentett a városi alsó középosztálynak (Vigvári–Gagyai 2018).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a lakótelep térbeli pozíciója, infrastruktúrális ellátottsága miatt a város perifériáján helyezkedik el. Lakónépessége az elmúlt két évtizedben folyamatosan csökken, az interjúkban már-már „szellemvárosként” emlegették. A városon belül olyan átmeneti tér, amelynek stabilitását a költözések dinamikája határozza meg, amelyet az önkormányzat nem tud kontroll alatt tartani. Az itt élő családok társadalmi pozíciójának bizonytalansága összefonódik a városrész bizonytalan, ambivalens helyzetével.

3. „Igazából nem fogadta be őket a város.”

Az alföldi mezőváros térszerkezete inkább egy kiterjedt faluéhoz hasonlít. A városközpontban elhelyezkedő fontosabb intézmények körül található az egykori polgári házak, a szocializmus ideje alatt épült néhány négyemeletes panelépület, majd a város széle felé haladva szegényebb utcák következnek, amelyek a város két végén fekvő cigánytelepekbe⁸ torkollnak. A mezővárosban történetileg a középbirtok volt jellemző, majd erre épülve a szocializmus időszakában a két állami gazdaságban alapvetően szántóföldi növénytermesztés folyt. A város körüli, egykor kiterjedt tanyavilágnak már csak a töredéke van meg, a városi kertek pedig részben lakóterületekké alakultak. A városhoz tartozik két, távolabb elhelyezkedő, egykor az állami gazdasághoz tartozó telep is.

2. táblázat: A fiatalos és előregedő korszerkezettel jellemezhető városrészek népességének alakulása 2001 és 2011 között

	Szlokok száma	Lakónépesség 2011	Népességváltó- zás 2001/2011	Fiatalok aránya 2001	Fiatalok aránya 2011
1. Északi szegregátum	6	2063	0,6	31,3	24,3
2. Déli szegregátum	5	1909	-5,5	31,9	30,3
Roma szegregátum összesen	11	3972	-2,4	31,6	27,2
Nem roma szegregátum összesen	8	1810	-8,9	24,7	17,6
Idősödő összesen	6	1655	-13,7	12,8	10,6
Város összesen			-8,6	19,8	16,9

A táblázat a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálás 2001 és 2011 adatállományai felhasználásával készült. A dokumentumban foglalt számítások és az azokból levont következtetések kizárólag Virág Tünde és Koós Bálint szellemi termékei.

8 Mivel a helybeliek egyszerűen cigánytelepnek vagy csak telepnek hívják ezt a két városrészt, a tanulmányban mi is így nevezzük.

A csökkenő lakónépességű városon belül a fiatalos demográfiai szerkezetű városrészek pontosan fedik a szegregált városrészeket, jelentős különbség van azonban etnikai összetételükben és demográfiai jellemzőikben. A város szélén elhelyezkedő két nagy cigánytelep a két legfiatalosabb városrész. A déli szegregátumban, ahol a legmagasabb a fiatalok aránya, a lakónépesség harmada 14 éven aluli, ugyanakkor a lakónépesség csökken, míg a másik szegregátumban, ahol jelentősen csökkent a fiatalok aránya, a lakónépesség száma stagnál. A város további fiatalos korszerkezetű részeiben – a városi kertek, a két egykori állami gazdasági telep és egy kisebb, városon belüli terület – jellemzően, de nem kizárólagosan, nem cigány szegény családok élnek, ahol a gyerekek aránya és a lakónépesség a cigánytelepeken tapasztalhatóan jóval nagyobb arányban csökkent 2001 és 2011 között. Mindezen adatok arra utalnak, hogy a cigánytelepekről és a szegénytelepekről is költöznek el családok. A következőkben az interjúk alapján elemzem, hogy az elmúlt évtizedekben hogyan változott e városrészek pozíciója.

A mezővárosban a társadalmi jellemzők alapján szegregált városrészek a cigány és nem cigány szegények elkülönült lakóhelyeit takarják, amelyek történeti emlékezte a város 19. század végi iparosodásához köthető. *„Érkezik egy csomó jövevény. Akkor nagy a gyüszmélés az országon belül is. Akkor épül a téglagyár, malmok, kell az építőelem, és akkor oda sok szegény sorsú magyar család is kitelepül. Érdekes, hogy ezek a magyarok mind szegény népeiséget alkotnak, de a cigányok mellett.”* (helytörténész) Ebben az időszakban – az 1893-as összeírás alapján – már több mint háromszázan laktak a várostól délre elhelyezkedő cigánytelepen. *„A kezdeti időkből a paraszti közösség igényeit kiszolgáló mesterségekből éltek. Kovácsok voltak, meg kupeckedtek, így volt is helyük a városban. Vályogot vetettek, de abban az időben még a magyarok is rendszeresen csinálták. Mindenféle munkát rájuk lehetett bízni, amit már a magyarok nem nagyon csináltak. [...] Ahogy megépül a vasútvonal, és pont ott jön el, ahogy érkezik a vonat, egyből a cigánytelepre lehetett látni. A városi tanács egyik ülésén szólalt fel valaki, hogy a cigányokat onnan el kéne rakni, hogy ne azt lássák, akik utaznak a vonaton. Akkor átrakják egy részüket északra. Itt is megmarad. Marad egy olyan, hogy déli külváros, amelynek csak egy része cigányok lakta, a többi ilyen szegény sorsú magyar.”* (helytörténész) A beszámolók szerint a helyi tanács nem nagyon foglalkozott azzal, hogy kik és hogyan építkeznek a cigánytelepeken, számos ház, házszerű építmény épült fel informálisan. E helyzeten annyit javítottak a szocializmus időszakában a telepfelszámolások során ugyanitt felépült szoba-konyhás, komfort nélküli CS-házak, hogy bár az addigi putriknál jobb feltételek mellett újratermelték a telepi létet, de legalább a tulajdonjoguk tisztázott volt (Virág 2010). A nyolcvanas években a rendszeres jövedelemmel rendelkező családok OTP-kölcsönrel építettek maguknak komfortos házakat a telepen vagy közvetlenül a telep melletti utcákban, amelyekre esetlegesen további hiteleket vettek fel, nem egy esetben ezek törlesztőrészeit ma is fizetik, vagy már évek óta nem is tudják fizetni. Napjainkban a telepeken számos ház tulajdonjoga tisztázat-

lan. Az elmúlt évszázadban, miközben a telepeken formálisan vagy informálisan folyamatosan épültek házak, a két cigánytelep városon kívüli pozíciója fennmaradt.

Napjainkban a két cigánytelep erősen stigmatizált, kriminalizált, a város terein és intézményein kívüli térként jelenik meg a helyi narratívákban. Az elbeszélések a városon kívüliséget az ismeretlen, más, ezért veszélyes, távoli hely képzetével azonosítják, egyfajta különálló, saját intézményekkel rendelkező és saját szabályok mentén működő városként írják le. Az itt élőket a többségi társadalom cigánynak tekinti, és akként kezeli őket, azaz az etnicitás észlelése erősen a térhez kötődik, ugyanakkor azokról az itt élő családokról, akikről személyes tapasztalatokkal rendelkeznek, akikkel együttműködnek, inkább differenciált, az egyes családok, élethelyzetek és stratégiák különbségeire figyelő narratívákat hallhattunk. Bár a város két szélén elhelyezkedő cigánytelepet különböző attribútumokkal ruházzák fel, jellemzően a délit tartják „veszélyesebbnek” és „zűrösebbnek”, ami azonban jellemzően nem személyes tapasztalatokon, hanem városi legendákon alapul. *„Egy utca vezet be és egy utca vezet ki, és utána, és utána az kiszélesedik. Egy átlagos városiaknak csak ilyen homályos fantáziái vannak, hogy mi lehet ott, de nem valós. Nem mennek oda. Szerintem félnek odamenni. Ez nem olyan terület, ahova most én fogom magam és kísérellek. Szerintem semmit nem látnak ebből. Vannak ilyen homályos elképzeléseik, hogy hú, hogy ott mi lehet. Mikor mi kimegyünk családot látogatni akár biciklivel vagy bárhogy, és akkor úristen, mit gondoltok? lesznek minket a bicikliről. Nem látnak bele egyáltalán.”* (szociális gondozó)

A város vezetői a velük készített interjúk során a két cigánytelep térbeli és társadalmi határait határozottan a városon kívül jelölték ki, ugyanakkor a mindennapi gyakorlatok arra utalnak, hogy az önkormányzatnak nincsenek eszközei e határok kontrolljára és fenntartására. Az önkormányzatnak összesen 150 bérlakása van, ennek hozzávetőlegesen az ötödét „városérdek miatti bérbeadásra” tartják fent. Azaz a városi intézményekben dolgozó képzett szakemberek, orvosok, pedagógusok, rendőrök pályázás nélkül költözhetnek a megüresedő önkormányzati lakásokba. Évenként öt-hat megüresedő lakásra lehet pályázni, a bérlők kiválasztásánál ugyanakkor hangsúlyosan veszik figyelembe, hogy a bérlő képes lesz-e fizetni a bérleti és a közüzemi díjakat. Mindezen túl van egy térbeli szűrő is: a két cigánytelep mellett is van néhány önkormányzati lakás, ahová jellemzően csak az adott telepről jelentkeznek bérlőnek, arra viszont nagyon ritkán van példa, hogy a telepről valaki a városban kapjon önkormányzati bérlakást.

A városon belüli költözéseket alapvetően a helyi ingatlanpiac és a gazdasági növekedés időszakában folyamatos munkavisztonnyal rendelkezők kiegyensúlyozottabb jövedelmei, hitelképessége határozza meg. Annak ellenére, hogy a lakásárak regionális és települési egyenlőtlenségei miatt (Pósfai et al. 2018) a városban nagyon alacsonyak az ingatlanárak, a szelektív és alapvetően a középosztály magán-lakásvásárlásait támogató közpolitika előtérbe kerülése okán (Misetics 2019) a rendszeres jövedelemmel és megtakarítással nem rendelkező családok számára esélytelen

önálló lakást vásárolni. *„Az ingatlanpiac, az elég érdekesen alakult. Nem volt benne hullámzás. A folyamatos lefele menetel jellemzi. Nem volt benne, hogy akármilyen CSOK-os vagy akármilyen kormányintézkedés, ami gyakorlatilag valamilyen család, otthonteremtésre lehetőséget adott volna, akár még annak idején volt ez a fészekrakó program, ez nem volt hatással egyáltalán, én azt érzékeltem.”* (önkormányzati képviselő) Már 2001 és 2011 között is csökkent a szegregált városrészek lakónépessége, és bár az adatok szerint a városból a képzetlen családok költöztek el (Koós 2020), ez a csökkenés valójában a cigánytelepeken élő családok városon belüli, más városrészbe költözésének is köszönhető. Terepmunkánk során is megfigyelhettük, hogy egyre több, korábban a telepen élő család vásárol lakást a cigánytelephez közeli utcákban vagy akár a belvárosban. A városszéli előregedő városrészben a tulajdonosoknak nincsenek erőforrásaik arra, hogy befolyásolják a beköltözéseket. A régi parasztházak árát alapvetően a használt lakások vásárlására fordítható állami támogatások összege szabályozza. Azaz ebben az esetben a város népességének csökkenése, egyes városrészek előregedése és kiürülése lehetőséget ad a helyi cigánytelepről való elköltözésre. Ezzel a város pereme olyan átmeneti térré alakul, amely etnikailag és demográfiailag polarizált: egymás mellett élnek fiatal, kisgyermekes roma családok és idősebb nem romák.⁹ A városrész státuszát, megítélését a költözések dinamikája határozza meg; amit a jobb lakáskörülmények közé költöző cigány családok felfelé mobilitásként élnek meg, az évtizedek óta itt élők a városrész leértékelődéseként, a cigánytelep terjeszkedéseként érzékelik. *„A déli területen már olyan sűrűn laknak, inkább a városba befelé is költöznek. Kisebb parasztházakat, vagy olyat, amit meg tudnak vásárolni. Ezek magántulajdonban lévő házak, de hogy kié, azt nem lehet nyomon követni.”* (szociális munkás) *„A városba nem engedték be őket. Ez mostanában indult, hogy aki vagyonosabb, az vesz városi lakást vagy városi házat. Nem mindenki örül neki.”* (helytörténész)

Miközben a két cigánytelepen megfigyelhető a városba költözés, az elszegényedő városi lakosok egy-egy családi konfliktus, válás, hiteltartozás miatt a legolcsóbb lakhatást kínáló, város környéki kerteknek szorúlnak ki: *„A többség, az önként választotta ezt, de vannak sokan, akik egyszerűen csak oda kerültek, mert a családi életük megromlott, vagy akármilyen történet, és vettek egy kunyhót, és vagy éppen bérlik, és ott próbálnak éldelegelni. [...] Mindenképpen olcsóbb, mint a városban egy ház. Egy-két millió forintért meg lehet venni egy kunyhót egy kis kert földdel. Van, aki szívesen teszi, van, aki rákényszerül.”* (tanyagondnok) A városon kívül fekvő egykori állami gazdasági telepre költözők jellemzően *„az idősebbek, akik még a tanyáról költöznek oda, mert közelebb van”*, vagy azok, akik a telepen működő vállalkozásoknak dolgoznak.

Bár az önkormányzat nem tudja kontrollálni a városon belüli költözéseket, elsősorban az oktatási intézmények használatában formálisan is biztosítani tudja az egyre szűkülő helyi középosztály elkülönülési törekvéseit. A református és a katolikus általános iskolában szinte alig találunk cigánytelepi gyerekeket. A két cigány-

9 Ez a jelenség nagyon hasonlatos a hetvenes években az aprófalvakban történt költözésekhez. Lásd bővebben: Havas 1999; Szelenyi 1990; Virág 2010.

telepen élő mobilabb családok az északi telep mellett elhelyezkedő, szintén egyházi fenntartásban lévő általános iskolába járatják a gyerekeiket. *„Együtt beszéltek meg polgármester úrral, a János atya meg én, hogy csinálunk egy iskolát. Eldöntöttük egy ilyen baráti összejövetelen a Fideszben, nem vagyok Fidesz-tag, félreértés ne essék, nem mintha bűn lenne végül is, tehát összejöttünk, megbeszéltük hárman, két év múlva beindult az iskola. Tehát már a kis cigány gyerekek úgy jöttek, fehér ing, fehér blúz, fekete szoknya, fekete nadrág, a szülők nem jöttek be a templomba, de a gyerekek bementek, mert ugye ott már fegyelem volt. És egyre jobban, a gyerek bevitte az anyját is, az apját is, akkor szülői munkaközösség, kertészkedés. Tehát valami visszahat.”* (helyi vállalkozó) Más tanodáktól (Kovai 2020) eltérően itt a helyi elit kezdeményezte a cigány gyerekek oktatási feltételeinek javítását célzó intézményfejlesztést, de ebben az esetben a cél nem a helyi roma középosztály megteremtése, inkább valamiféle civilizatorikus misszió, a családok helyzetének konszolidálása volt. A város egyetlen állami fenntartású iskolájában nagyon alacsony a tanulólétszám, ide szinte csak a legszegényebb telepi gyerekek járnak, a tanárok eszköztelenek a halmozódó magatartási és pedagógiai problémákkal szemben.

A helyi fejlesztések, felújítások egyrészt a középosztály lakónegyedeire, másrészt a város szimbolikus tereire koncentrálnak. A kilencvenes évekig a szűk belváros kivételével sehol nem volt szilárd útburkolat, járda, vezetékes víz, de a kilencvenes években a lakók összefogásával és az önkormányzat támogatásával szinte az egész városban kiépültek az alapvető infrastrukturális feltételek úgy, hogy *„isnpiráltuk a lakókat arra, hogy dolgozzunk együtt”* (önkormányzati vezető). Ezek az alapvető fejlesztések a két cigánytelepen sem akkor, sem azóta nem történtek meg: *„sok helyen van, hogy nehezebben járható, vagy hogy nem járható. Ez mindenképpen gond, mert a szemétszállítástól, a tűzoltó, mentő, rendőrség, ha ki kell menni, akkor ez problémát jelent.”* (önkormányzati vezető) A fejlesztések tekintetében az önkormányzat nem tesz különbséget a nem cigányok lakta szegregált városrészek, külterületek és a cigánytelep között. A város körüli kertekben sincsenek fejlesztések, a népesebb pusztán, ahol jelenleg is 12-15 család él, még az ivóvízellátás sem megoldott. Az infrastruktúra kiépítésének halogatására mindig van költségvetési indok, de legfőképpen az, hogy *„ez [hogy nem fizetnek hozzájárulást a lakók] az embereknek az igazságérzetét felborzolná. Nem tartanak igazságosnak.”* (önkormányzati vezető)

A városvezetés különös figyelmet fordít a város szimbolikus tereinek felújítására és e terek használatának szabályozására. A főtér környékén elhelyezkedő legfontosabb hivatalokat, a református templomot, az ezeket összekötő parkokat, sétányokat felújították és folyamatosan gondozzák. Az ezekben a központi terekben található néhány vendéglátóhely, étterem, cukrászda, söröző teraszai egy takaros kisváros hangulatát tükrözik. De ezekben a terekben elvéve sem találkozhatunk cigány családokkal, annak ellenére, hogy a roma családok egy része meg tudná fizetni ezeket a szolgáltatásokat. *„Igazából nem fogadta be őket a város. Ugye itt két külön város*

van, és olyan tendencia van inkább, hogy legyen nekik boltjuk, legyen nekik kocsmájuk, legyen nekik szórakozóhelyük, a városba ne jöjjenek.” (helyi vállalkozó)

A város terein és társadalmán kívül elhelyezkedő cigánytelepeken és a városszéli szegényebb utcákban mindig a munkaerőpiac tartalékserege élt, azok a képzetlen vagy alacsony végzettséggel rendelkező munkások, akik olcsón és rugalmasan dolgoznak, könnyen mozgósíthatók, a munkapiaci hierarchia legalján helyezkednek el, ezért munkájuk mindig bizonytalan, alapvetően a különböző gazdasági ciklusokhoz igazodik (Czirfusz et al. 2019; Kovai–Vigvári 2020). A szocializmus időszakában, amikor helyben, a mezőgazdaságban egyre kevesebben tudtak elhelyezkedni, a cigány és nem cigány férfiak többsége hetente ingázott, jellemzően Budapestre. Az ingázó életforma miatt a cigánytelepeken és a városban élők közötti társadalmi kapcsolatok, érintkezések nagyon ritkák, alkalomszerűek voltak, ami erősítette a telep és a város elkülönülését. A különböző gazdasági ciklusokhoz igazodva a kilencvenes években nagyon nagy volt a visszatorlódás a városba, majd a gazdasági növekedés idején a korábbi munkavállalási minták elevenedtek fel. Ugyan a 2008-as válság utáni gazdasági fellendülés időszakában a városban épült egy néhány tucat főt foglalkoztató összeszerelő üzem és egy hűtőház, de sem a fizetések, sem a munkakörülmények nem versenyképesek az ország más területein vagy akár külföldön hasonló munkát nyújtó vállalkozásokéval. Azaz mire helyben lett volna munkahely, a külföldi munkavállalás és az országon belüli más, versenyképes bért kínáló munkahelyek elszívták a helyi munkaerőt. Ugyanakkor ezzel a cigány férfiak helyi munkaerőpiaci pozíciója jelentősen javult, lehetőséget kaptak addig elérhetetlen pozíciók betöltésére: *„Még mindig jobb egy félkész szakmunkást kapni, aki fiatal, és mondjuk ki őszintén, egy cigány ember, mint hogy nem kap az ember semmilyen, vagy olyan embert kap, aki képtelen bármit is ellátni.”* (helyi vállalkozó)

Összefoglalás

Tanulmányomban bemutattam és elemeztem az évtizedek óta csökkenő lakónépességű városokon belüli demográfiai ambivalenciák térbeli és társadalmi következményeit. Az esettanulmány helyszínének kiválasztott két, évtizedek óta csökkenő lakónépességű város vezetésének célja ugyanaz; a helyi társadalmi viszonyok és osztálypozíciók fenntartása, a terek és intézmények használatának kontrollálása. A két városban az eltérő társadalomtörténeti és településszerkezeti adottságok, a szociális gondoskodás tradíciójának és beágyazottságának, a cigányok és nem cigányok közötti társadalmi kapcsolatok alakulásának helyi különbözőségei nemcsak a városon belüli szegregációs minták alakulását befolyásolták, hanem egyben meghatározzák a helyi önkormányzat eszközeit és lehetőségeit is a marginális társadalmi csoportok térbeli és társadalmi helyzetének, városon belüli mozgásának befolyásolására és kontrolljára. A helyi önkormányzatok különböző fejlesztés- és társadalompolitikai, intézményfenntartási eszközei, valamint lehetőségei meghatározzák a marginalizált csoportok településen

belüli térbeli és társadalmi helyzetének alakulását. Azokban a csökkenő lakónépességű városrészekben, ahol sem az önkormányzat, sem az ott élő családok nem képesek a térbeli és társadalmi folyamatokat kontrollálni, olyan átmeneti terek alakulnak ki, amelyeknek településen belüli pozíciója billenékeny, viszonylagos stabilitásukat a be- és kiköltözések dinamikája határozza meg.

Az egykori szocialista iparvárosban a jóléti gondoskodás hagyománya szorosan kapcsolódott az üzemhez, ahol a férfiak többsége – cigányok és nem cigányok egyaránt – dolgozott. Napjainkban az önkormányzat elsősorban a szociális bérlakások ellenőrzési és elosztási mechanizmusain, valamint a legszegényebbek számára még napjainkban is az egyetlen biztos megélhetést nyújtó közfoglalkoztatási lehetőségek elosztásán keresztül egyrészt egyfajta jóléti gondoskodást biztosít, másrészt fenntartja az érdemes és érdemtelen szegények közötti, valamint a szegények és a város többi lakója közötti térbeli és társadalmi határokat. A különböző, elsősorban EU-s finanszírozásból megvalósuló városrehabilitációs és telepfelszámolási programok a helyi jóléti rendszer részeként működnek. Annak ellenére, hogy az elmúlt húsz évben több telepfelszámolási program is zajlott a városban, a szegregált városrészekben élők száma növekedett. Bár e programokon keresztül az önkormányzat a legrosszabb állapotban levő telepeket időről időre megszüntette, és sikeresen bővítette bérlakás-állományát, de az erősen kontrollált költözésekkel egyes telepeken, lakótömbökben megerősítette és konzerválta a térbeli kirekesztettséget, a telepi létet, vagy a lakásvárásokkal és költöztetésekkel más városrészekbe helyezte át a problémát.

A mezőváros két szélén található cigánytelep évtizedek óta a város terén és társadalmán kívül helyezkedik el, és a helyi narratívákban erősen stigmatizált, kriminalizált térként jelenik meg. A telepen élő cigány családok évtizedek óta ingáztak a városból, így nem vagy csak esetlegesen alakultak ki mindennapi érintkezések, társadalmi kapcsolatok romák és nem romák között a városon belül. Az intézményi narratívákban a két cigánytelep térbeli és társadalmi határainak városon kívüli pozicionálása, diszkurzív kijelölése nagyon erős, az önkormányzatnak azonban nincsenek eszközei e határok kontrolljára és fenntartására. Ugyanakkor az önkormányzat különböző formális és informális eszközökön keresztül szabályozza a marginalizált társadalmi csoportok intézményhasználatát, támogatja az egyre szűkülő középosztály elkülönülési törekvéseit.

A városokon belül vannak olyan csökkenő lakónépességű részek, ahol sem az önkormányzatok, sem az ott élők nem tudják kontrollálni a be- és kiköltözéseket, a térbeli és társadalmi folyamatok dinamikáját. Ennek következményeként a városokon belül kialakultak olyan átmeneti terek, amelyek helyi megítélése ambivalens, relatív pozíciójuk a városban bizonytalan, társadalmi stabilitásuk jelentős mértékben függ a be- és kiköltözők társadalmi és etnikai összetételétől, amelyet viszont alapvetően az ingatlanárak határoznak meg. Az iparváros periferiáján elhelyezkedő, befejezetlen lakótelepen a térbeli pozíció és a fenntartási költségek, míg a mezőváros peremén, a cigánytelep közelségében a városrész térbeli pozíciója, valamint a

lakások mérete és minősége okozza az alacsony ingatlanárakat, ami nyitottá teszi a városrészeket. A beköltöző családok egy része kényszerként, nagyobb része azonban lehetőségként, mobilitási pályáján egyfajta előrelépésként éli meg a költözést. Ugyanakkor a városrészben élő családok többsége és a város vezetése a társadalmi stabilitás megbillenéseként, a szociális problémák sűrűsödéseként és a városrész leértékelődéseként élik meg ezt a folyamatot.

Abstract: This comparative case study based paper analyses the ambivalent socio-spatial consequences of decades-long shrinkage in two Hungarian middle-size towns. In particular, it focuses on the formal and informal everyday practices and institutional regulations through which local governments seek to control the effects of population change and movement within the two towns. Census track-level analysis indicates the ambivalent nature of persistent population loss. This includes: diverging neighbourhood situations in terms of age, population change and social composition and the subsequent fragmentation and polarisation of local societies. Moreover, the traditions and embeddedness of local social history and the development of social relations have affected patterns of socio-spatial segregation and conditioned means through which local governments control and influence the internal migration and socio-spatial position of marginalized groups. There are neighbourhoods experiencing population loss where neither the local government nor the families living there cannot exercise control over local social and spatial dynamics. These neighbourhoods can be seen as transitional zones where social stability greatly depends on the level of the in- and out-migration flows and the social and ethnic status positions of those residents who move in or out.

Keywords: shrinking town, socio-spatial marginalization, demographic polarization, transitional zone

Irodalom

- Bolt, G. – Phillips, D. – Van Kempen, R. (2010): Housing Policy (De)segregation and Social Mixing: An International Perspective. *Housing Studies*, 25(2): 129–135. DOI: 10.1080/02673030903564838
- Czirfusz M. – Ivanics Zs. – Kovai C. – Meszmann T. (2019): A magyarországi munkásság a hosszú lejtmenetben. *Fordulat*, 26(2): 142–170.
- Feischmidt M. – Szombati K. (2013): Cigányellenesség és szélsőjobbaldali politika a magyar társadalomban: Gyöngyöspata és a hozzá vezető út. *Esély: Társadalom és Szociálpolitikai folyóirat*, 24(1): 74–100.
- Gagy, Á. – Vigvári, A. (2018): Informal Practices in Housing Financialisation: The Transformation of an Allotment Garden in Hungary. *Critical Housing Analysis*, 5(2): 46–55. DOI: 10.13060/23362839.2018.5.2.442
- Gilson, L. (2015): Lipsky's Street Level Bureaucracy. In Page, E. – Lodge, M. – Balla S. (eds): *Oxford Handbook of the Classics of Public Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Grossmann, K. – Haase, A. (2015): Neighborhood change beyond clear storylines: what can assemblage and complexity theories contribute to understandings of seemingly paradoxical neighborhood development? *Urban Geography*, 37(5): 1–21. DOI: 10.1080/02723638.2015.1113807

- Haase, A. – Bernt, M. – Grossmann, K. – Mykhnenko, V. – Rink, D. (2016): Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*, 23(1): 86–102.
- Havas G. (1999): A kistelepülések és a romák In: Glatz F.(szerk.): *A cigányok Magyarországon.*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 163–203.
- Jelinek Cs. (2020a): „Gúzsba kötve táncolunk” – Zsugorodás és a kontroll leszivárgásának a politikai gazdaságtana magyarországi középvárosokban. *Szociológiai Szemle*, 30(2): 115–136.
- Jelinek, Cs. (2020b): Turning a “Socialist” Policy into a “Capitalist” One: Urban Rehabilitation in Hungary during the Long Transformation of 1989. *Journal Of Urban History*, April 2020. DOI: 10.1177/0096144220908880
- Jelinek Cs. – Virág T. (2020): Zsugorodó városok és társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 30(2): 4–26.
- Koós B. (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció az ezredforduló után. *Tér és Társadalom*, 34(1): 48–68. DOI: 10.17649/TET.34.1.3182
- Kovai C. (2017): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság.* Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Kovai, C. (2019): Permanent wage labour as a norm: Workfare policy and everyday experiences of precariousness in a small Hungarian former industrial town. *socio.hu*, 7: 143–161. DOI: 10.18030/socio.hu.2019en.142
- Kovai C. (2020) Egy „elképzelt” középosztály és a lokalitás „valósága”: tanodaprogramok mozgásterei egy zsugorodó városban. *Szociológiai Szemle*, 30(2): 72–95.
- Kovai C. – Vígvári A. (2020): Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. *Tér és Társadalom*, 34(3): 68–89. DOI: 10.17649/TET.34.3.3284
- Lamont, M. – Molnár, V. (2002): The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*, 28: 167–195. DOI: 10.1146/annurev.soc.28.110601.141107
- Lipsky, M. (1980): *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services.* New York: Russell Sage Foundation.
- Misetics B. (2019): Kevesebbet kevesebbeknek: A lakásfenntartás önkormányzati szintű támogatása 2015 után. *Esély*, 31(1): 3–41.
- Mykhnenko, V. – Turok, I. (2008): East European cities – patterns of growth and decline, 1960–2005. *International Planning Studies*, 13(4): 311–342.
- Nagy E. – Tímár J. – Nagy G. – Velkey G. (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, 29(1): 35–52. DOI: 10.17649/TET.29.1.2680
- Nagy P. (2012): „Ahol a vállalatvezetés az úr...” A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. szociális és jóléti intézményrendszere Ózdon. *Korall*, 13(49): 17–36.
- Neményi, M. – Vajda, R. (2014): Intricacies of Ethnicity: A Comparative Study of Minority Identity Formation during Adolescence. In Szalai, J. – Schiff, C. (eds.) *Migrant, Roma and Post-Colonial Youth in Education across Europe.* London: Palgrave, 103–119.

- Németh K. (2020): Marginalizált térből átmeneti térbe: egy térbeli-társadalmi mobilitási pálya megélt jelentései. *Szociológiai Szemle*, 30(2): 50-71.
- Picker, G. (2016): 'That neighbourhood is an ethnic bomb!' The emergence of an urban governance apparatus in Western Europe. *European Urban and Regional Studies*, 23(2): 136-148. DOI: 10.1177/0969776413502659
- Pósfai, Zs. – Gál, Z. – Nagy, E. (2018): Financialization and Inequalities: The Uneven Development of the Housing Market on the Eastern Periphery of Europe. In Fadda, S. – Tridico, P. (eds.): *Inequality and Uneven Development in the Post-Crisis World*. London: Routledge, 167-190. DOI: 10.4324/9781315388823
- Rumpel, P. – Slach, O. (2014): Shrinking Cities in Central Europe. In Herrschel, T. – Dostál, P. – Raška, P. – Koutský, J. (eds.): *Transitions in Regional Science – Regions in Transitions: Regional research in Central Europe*. Praha: Wolters Kluwer, 142-155. <https://www.researchgate.net/publication/276893329>
- Scott, W. A. – Small, L. M. (2013): Reconsidering the urban disadvantaged the role of systems, institutions, and organizations. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 647(1): 6-20. DOI: 10.1177/0002716213479317
- Small, M. L. (2008): Four Reasons to Abandon the Idea of 'The Ghetto'. *City and Community*, 7(4): 389-398.
- Szelényi I. (1990): Regionális fejlődés, gazdálkodás, igazgatás. Szociológiai szempontok a téma kutatásához. In: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, 159-172.
- Szikra D. (2018): Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In Bozóki A. – Füzér K. (szerk.): *Lépték és ironia: Szociológiai kalandozások*. Budapest: MTA TK – L'Harmattan Kiadó, 219-241.
- Váradi M. M. – Virág T. (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 25(1): 89-113.
- Vidra, Zs. (2018): Hungary's punitive turn: The shift from welfare to workfare. *Communist And Post-Communist Studies*, 51(1): 73-80. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2018.01.008
- Virág T. (2010): *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Virág T. (2015) Bevezető. In Virág T. (szerk.): *Törésvonalak: Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Budapest: Argumentum Kiadó, 7-25.
- Virág, T. – Jelinek, Cs. (2019): Courtiers en développement et projets fondés sur le lieu dans des quartiers urbains en difficulté. Le cas de Pécs en Hongrie = Development Brokers and Place-Based Projects in Deprived Urban Neighbourhoods: The Case of Pécs, Hungary. *Justice spatiale – Spatial justice*, 13: 1-22.
- Wacquant, L. (2007): Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality. *Thesis Eleven*, 91(1): 66-77.
- Wacquant, L. (2012): A Janus-Faced Institution of Ethnoracial Closure: A Sociological Specification of the Ghetto. In Hutchison, R. – Haynes, B. D. (eds.): *The Ghetto: Contemporary Global Issues and Controversies*. Boulder, CO: Westview Press, 1-32.

- Wacquant, L. (2016): Revisiting territories of relegation: Class, ethnicity and state in the making of advanced marginality. *Urban Studies*, 53(6): 1077–1088. DOI: 10.1177/0042098015613259
- Wimmer, A. (2008): The making and unmaking of ethnic boundaries. *American Journal of Sociology*, 113(4): 970–1022.
- Wolff, M. – Wiechmann, T. (2018): Urban Growth and Decline: Europe’s Shrinking Cities in a Comparative Perspective 1990–2010. *European Urban and Regional Studies*, 25(2): 122–39. DOI: 10.1177/0969776417694680.